

DVIJE CRKVE NA BRAČU OBNOVLJENE U RANOM SREDNJEM VIJEKU

R a d o s l a v B u ž a n č i ć

UDK 726.54.033.1:726.54.033.4(497.13 Bol),,06"
Izvorni znanstveni rad
Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture, Split

Autor raspoznaje dvije slične obnove na rano srednjovjekovnim crkvicama sv. Duha u Škripu i sv. Ivana u Bolu izvedene u doba rane romanike, a njihova prva gradnja seže u doba kasne antike. Posebna pažnja u ovom radu posvećena je crkvi Sv. Duha u Škripu te razjašnjenju njene slojevite arhitekture. Najnovija provedena istraživanja otkrivaju da se radi o crkvi koja je sagrađena u 7. stoljeću, i to da je već u vrijeme nastanka trobrodna građevina, te njezinu obnovu u doba rane romanike, što se sve sačuvalo do danas.

Bračkim ranosrednjovjekovnim crkvicama često je posvećivano mnogo prostora u radovima na stranicama stručne literature, a pozornost su privlačile raznolikim i mnogobrojnim oblikovnim rješenjima. Dvije među njima, tipološki naizgled različite, ako je u ovom primjeru dopušteno govoriti o tipologiji, crkvu sv. Duha u Škripu i sv. Ivana u Bolu povezuje gotovo identična davna obnova iz vremena srednjeg vijeka kojoj obje ove građevine duguju današnji svoj izgled s uočljivim značajkama stila kao i najnovija saznanja da su i jedna i druga srednjovjekovne adaptacije antičkih građevina.

Na zalasku justinijanovske renesanse, iz antičkih korijena nicali su izdanci srednjeg vijeka. Brač napučen narodom pozvanim i okupljenim oko bazilika i samostana, gdje su redovnici predani žrtvi vjere i čistoće života stvarali sliku nebeske vlasti na zemlji, odolio je prvom nartaju velike seobe, ali sjaj sakralne arhitekture kojom se isticala posebno sjeverna strana otoka počeo je blijediti. Ratna razaranja bila su jedan od uzroka rušenja i nestanka svijeta čije trgove nalazimo u ruševinama pod arheološkim slojevima.¹ Na mjestu nekadašnjih velikih crka-

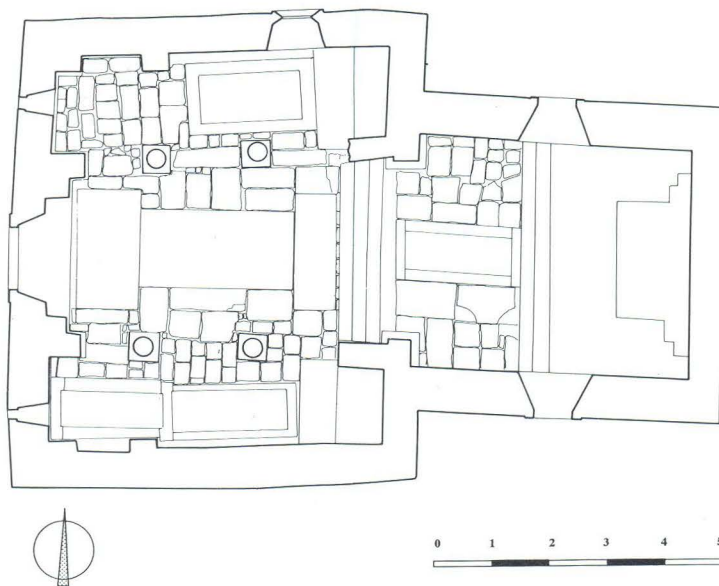
¹ O provali Gota i razaranjima gradova srednje Dalmacije piše *Prokopije*, O galskom ratu, knjiga I, poglavlje 16, knjiga 3, poglavlja 33, 35. O uništavanju Brača u tim ratovima piše *Dujam Hranković*, Monumenta Historico-juridica Slavorum Meridionalium. vol. XI. JAZU. Zagreb 1926. 201.

Škrip, crkva sv. Duha

va nastaju male građevine, zadržavajući svetost kultnog mjesta i tradiciju bogoslužja. Izgled tih prvih građevina, nastalih preuređenjem dijela srušenog svetišta stigao je do nas kroz raznovrsne oblike ranosrednjovjekovnih crkava. Neke među njima sadrže značajke stilova, neke opet potpuno originalna rješenja, ali gotovo nijedna nije do naših dana stigla bez preinaka i popravaka koji su izmijenili izvornu zamisao utemeljitelja. Iz naknadnih zahvata na ovim crkvicama primjetna su razdoblja većih i manjih graditeljskih aktivnosti kroz minulo vrijeme. Neki od tih popravaka unijeli su toliko vlastitog oblikovanja ujednačivši i potpuno približivši stilu raniju gradnju da je ona često ostala nezamijećena, pa se crkva zato smatrala znatno mlađom nego što je uistinu bila. Vremenski periodi intenzivnog graditeljskog djelovanja ovisili su prvenstveno o političkoj stabilnosti kao i o gospodarskim prilikama na otoku, stoga

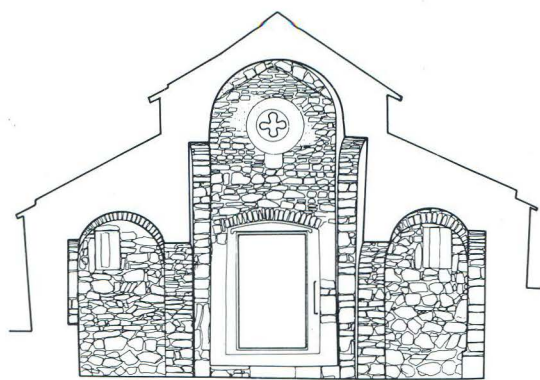
je razumljivo da kasna antika, koja ostavlja u cjelini humaniziran pejzaž s raspodijeljenim poljima i pašnjacima kao i arhitektonski cjelovit uređen prostor, na Braču predstavlja tako bogat i raspoznatljiv arheološki sloj. Dolazak ovog otoka pod okrilje sredene srednjovjekovne države odrazio se i na graditeljstvu koje je dobilo nov poticaj za stvaranje vlastitog prostora. To je razlog zbog kojeg najveći broj sačuvanih crkvice potječe iz druge polovine 11. i početka 12. stoljeća, kao i to da su tada obnovljene i već postojeće stare crkve u kojima je kršćanstvo na otoku od antike do ranog srednjeg vijeka ostavilo slojevite tragove vlastitog postojanja.

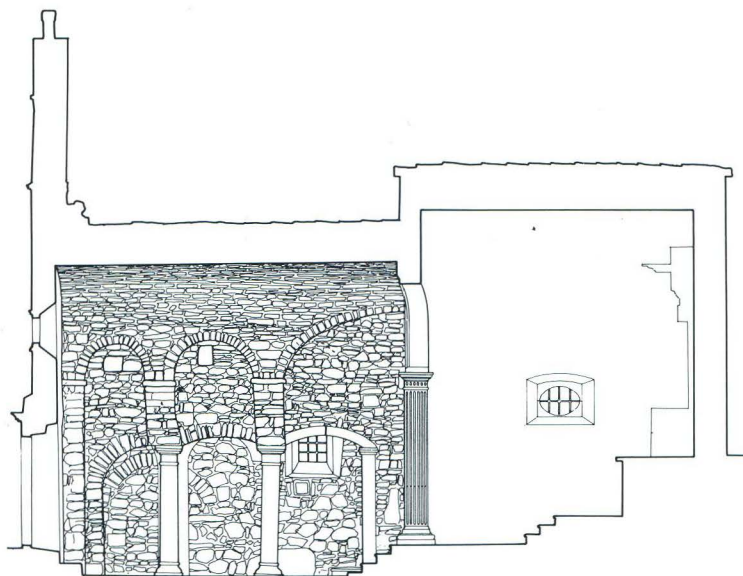
Tlocrt i uzdužni presjek Sv. Duha u Škripu, snimak postojećeg stanja

Tijekom proteklog vremena nastanak i gradnja male trobrodne crkvice sv. Duha na mjesnom groblju u Škripu već je bila interpretirana od onih koji su se bavili ranosrednjovjekovnom arhitekturom.² Suprotnosti koje su nastale kod tih tumačenja kao i razlike u dataciji početka gradnje ove crkve plod su prvenstveno proučavanja građevine koju povijesni izvori ne spominju, u doba najranijeg postojanja.

² *F. Radić*, Srednjovječna bazilika Sv. Duha u Škripu na otoku Braču, Starohrvatska prosvjeta, Knin 1896., 105; *D. Domančić*, srednji vijek, Brački zbornik br. 4, Supetar 1960., 129; *isti*, Graditeljstvo ranog srednjeg vijeka na Braču, u: Brač u ranom srednjem vijeku (katalog izložbe), Povelja 1984., 33.

Poprečni presjek Sv. Duha u Škripu, snimak postojećeg stanja

Uzdužni presjek sv. Duha u Škripu, snimak postojećeg stanja

Škrip, crkva sv. Duha, unutrašnjost prije restauracije

Sustavna istraživanja provedena prilikom pripreme zahvata na njenoj sanaciji donose nam nove spoznaje o njenom nastanku i omogućuju nam praćenje tragova koji govore o izmjenama nastalim nakon što je podignuta. Arheološka istraživanja provedena u toku radova, koji su poduzeti prilikom sanacije temelja, otkrila su nam ostatke dijela antičkog gradskog sklopa na čijim je ruševinama kasnije crkva sagrađena.

Škrip, crkva sv. Duha, arheološki nalazi istočno od crkve

Slijedeći tragove vidimo da su perimetralni zidovi Sv. Duha, a to znači vanjski zidovi bočnih brodova i zidovi koji ih povezuje, tj. ulazno pročelje i njemu nasuprotni zid na kojem je trijumfalni luk, dijelovi antičke arhitekture impostirane poprečno na današnju crkvu. Sjeverno i južno od ove građevine protezale su se u antici prostorije, tvoreći niz soba od kojih su ostaci jedne bili »primus nucleus« ove crkve. Uz sjeverno pročelje sačuvani su zidovi na razini tla, a nastavljaju se na pročelni i začelni zid u smjeru sjevera. Osim navedenih tragova antičke arhitekture na tom zidu crkve sačuvan je trag zatvorenih vrata kojima se nekoć ulazilo

u prostoriju, istraživanje koje tek predstoji. Tu ranu rimsku fazu, koja, čini se, izravno ne pripada kulturnoj građevini nego je dio pratećih prostorija, nije moguće pouzdano datirati. Još je teže odrediti njen karakter prije negoli se izvrše sva potrebna istraživanja šireg područja na kojem se prostire. Kopanjem jugoistočnog ugla crkve s vanjske strane pronađeni su ostaci kupelji u prostoriji koja se nastavlja na sklop južno od današnje crkve. Uspoređujući oblik polukružne zidane kade ožbukane iznutra hidrauličkom žbukom sa sličnim sačuvanim primjerima³ moguće je pretpostaviti da ona pripada većoj i važnijoj gradskoj cjelini koja je građena za potrebe klera ili dostojanstvenika. Na takav zaključak navodi nas veličina i smještaj arhitektonske cjeline u središtu utvrđenog grada. Zgrade su zacijelo porušene u jednom od mnogobrojnih uništenja utvrđenog grada Škripa što ih spominju brojni izvori.⁴

Iz natpisa što ga je brački arhiepiskop Dujam Hranković u prijepisu sačuvao⁵ saznajemo vrijeme ponovnog naseljavanja i obnove utvrđenog grada Brača, kako ga u svom opisu otoka natpop Dujam naziva, u kojem spominje obnovu razrušena grada, što se događa 657.—668. godine za pape Vitalijana i cara Heraklija Konstanca. Salonitanci i Epetianjani prebjegavši pred barbarskim nasrtajem ponovno podižu grad Škrip i tom prilikom ga posvećuje svećenik Flor. Možda je taj isti svećenik, Salonitanac posvetio i tek podignutu crkvu sv. Duha koju su podigli natkrivši jednu odaju spomenute građevine. Zidovi crkve su tako loše zidani kao da ih je gradio netko kome je graditeljski zanat bio stran. Moguće je točno utvrditi koliki dio stare zgrade su graditelji ove crkve zatekli prije nego su prišli izgradnji Sv. Duha, jer se jasno primijećuje razlika u načinu zidanja zidova dograđenih na raniju građevinu. Crkvića koja je sagrađena nad tim ruševinama imala je izgled trobrodne bazilice s drvenim krovom, a taj za ranosrednjovjekovnu građevinu neobičan oblik vjerojatno duguje sjećanju romanskog stanovništva na svoje velike bazilike u gradovima koje su morali napustiti.

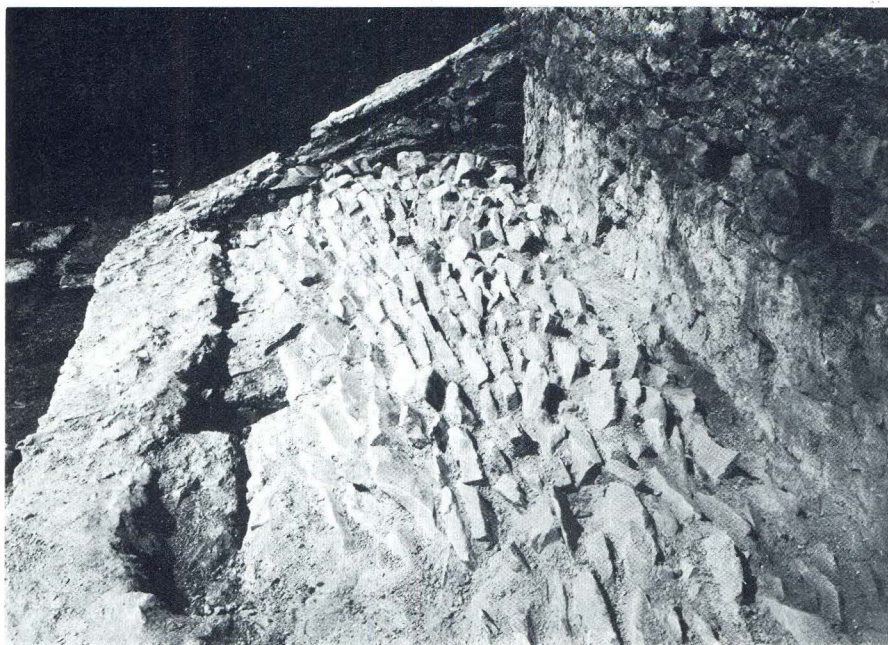
Crkvića je od samog nastanka prednjačila u skromnom i jednostavnom oblikovanju unutrašnjosti i vanjštine koja možda odražava žurbu kojom je podizana zbog prijeko potrebe za kulturnim mjestom i župnom crkvom.⁶ Zidana je lomljenim kamenom nepravilna oblika u vapnenom mortu. Unutrašnjost i vanjština bile su ožbukane. Tragovi boje na žbuci nisu pronađeni kod sondiranja zidova i skidanja stare žbuke, ali je prigodom kopanja, za vrijeme arheoloških istraživanja, pronađena velika količina obojanih ulomaka žbuke zakopanih u bazenu kupališta južno od crkve. Ti ulomci fresaka pripadali su prostoriji iz ranokršćanskog perioda, jer se na jednom jasno mogla razabrati hasta križa.

³ C. Rizzardi, Note sull'antico episcopio di Ravenna: formazione e sviluppo, u Actes du XIe congrès international d'archéologie chrétienne (1986.), Vatikan 1989.

⁴ A. Ciccarelli, Osservazioni sull'isola della Brazza e sopra quella nobiltà, Venezia 1802., 53, 54.

⁵ »Salonitani et Epetiani cives Braciae, oppidum desolatum concorditer pro domicilio refabricant et Florus presbyter benedicendo dicat Vitaliano pontif. et Heraclio Const. Augusto.« Dujam Hranković, o. c. 202.

⁶ »Ecclesia parochialis subinvocatione S: ti Spiritus...« kako navodi veronski biskup Augustin Valier. A. Jutronic, Apostolska vizitacija otoka Brača g. 1579., Croatia sacra, Zagreb 1933., 74.

Škrip, crkva sv. Duha, svod bočnog broda s tragovima nekadašnje drvene krovne konstrukcije

Veličinom je prva crkva sv. Duha bila slična današnjoj bez barokne apside, ali nešto niža. Trag zabata, koji je kasnije povišen, vidljiv je na pročelnom zidu. Krovove kojima je bila pokrivena nosila je jednostavna drvena gredna konstrukcija čiji su tragovi i danas sačuvani. Nakon skidanja pokrova bočnih krovića na vanjštini zidova bazilikalnog srednjeg broda pokazali su se zazidani mali prozori u kojima je kao spolija nađena stela i nizovi rupa s južne i sjeverne strane. Čisteći nasip s gornje strane svoda, na bočnim svodovima pronađeni su i odgovarajući ležaji greda na vanjskim zidovima brodova. I mada ostaci drveta greda nisu pronađeni, sačuvali su se njihovi tragovi zato što su bili skriveni pod nasipom i uzidani u svodu južnog broda koji je u vrijeme gradnje podignut bez rušenja prethodne drvene konstrukcije. Kose grede krovišta imale su i svoje vezne grede, od kojih su ostali jasni tragovi u vidu horizontalnih šupljina nastalih u svodu nakon što je drvo istrunulo. Iz navedenog je lako rekonstruirati shemu najranije krovne konstrukcije izrađene od drvenih greda po rimskoj tradiciji.⁷

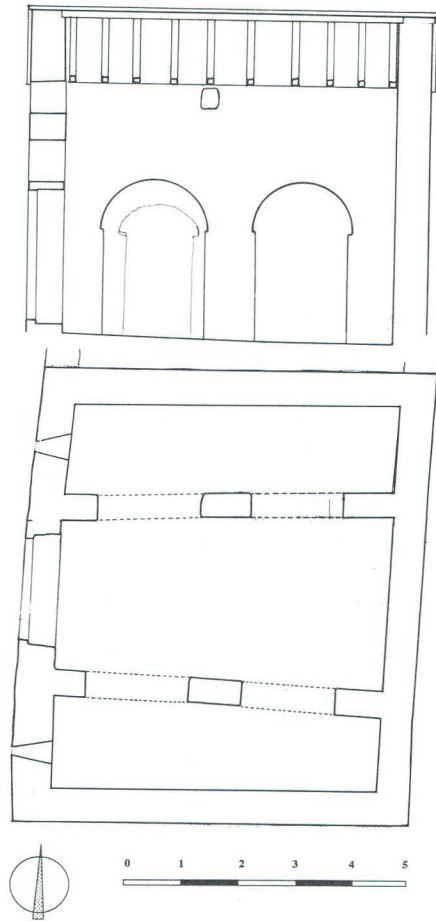
Crkva je izvorno imala bazilikalni tlocrt te srednji brod izdignut nad arkaturom od dva luka sa svake strane. Zbog kasnijih preinaka u unutrašnjosti nije sačuvan taj najraniji oblik, ali nakon što je otučena žbuka vidjeli su se počeci lukova prve arkature sačuvane skoro do polovice koji nisu bili uništeni kasnijom pregradnjom. Rekonstrukcijom na nacrtu dobila se slika najstarije raščlanjenosti crkvene unutrašnjosti.

⁷ Obično su ovakvi krovovi bili pokriveni crijepom.

Daljnja arheološka istraživanja potvrdila su tu pretpostavku jer je u toku njih pronađen zidani pilon što je nekoć stajao među lukovima i to pod sjevernim i južnim lukovljem. Izgledom se nije doimala monumentalnom, nadasve zbog čedne dimenzije i glatke unutrašnjosti bez rasukošne plastike i ornamenta, a kamen kojim je građena bio je velikim dijelom ponovno upotrijebljen sa ranijih rimskih građevina. Bazilikalno svjetlo dopiralo je u tamnu nutrinu crkve kroz dva prozorčića srednjeg broda, a zapadno sunce s prozora na pročelju, na mjestu današnje rozeete, stizalo je u popodnevnim satima do samog svetišta. Od nekadašnjih ulaznih vrata ostao je samo lijevi dovratnik, i to »in situ«, pa je vidljivo da je nadvoj vrata bio nešto niži od današnjeg, isto tako i prag. Stoga je dokazano da su nekadašnji pod i prag bili niži od današnjeg. Vrata su bila široka oko šest stopa, a razina nekadašnjeg poda bila je oko pola metra ispod današnjeg, kako u unutrašnjosti crkve tako i pred ulazom.

Škrip, crkva sv. Duha, pročelje nakon skidanja žbuke

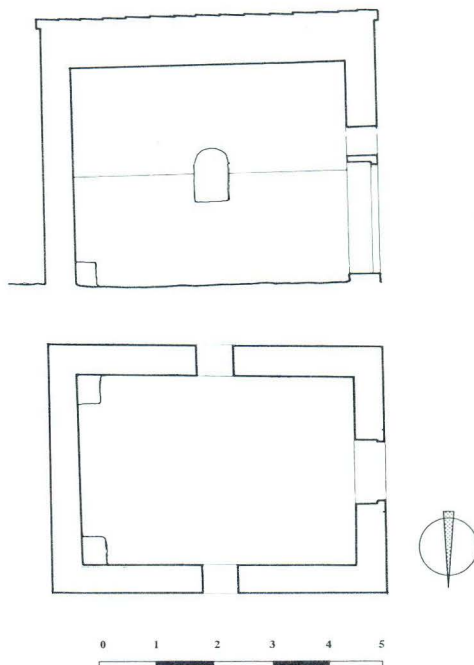

Pretpostavljeni izgled Sv. Duha iz 7. st. prema saznanjima najnovijih istraživanja

Dakako da je nemoguće u potpunosti zamisliti idealnu rekonstrukciju najstarijeg sakralnog sloja za koji imamo tek neke podatke. Prvenstveno se to odnosi na vanjski izgled apside koji nije sačuvan. Govoreći o apside te najranije crkve potrebno je spomenuti da prilikom kopanja za vrijeme arheoloških istraživanja, usprkos detaljnim analizama i pomnom praćenju stratigrafije, nije pronađen ni najmanji trag koji bi nas naveo na zaključak o postojanju apside te crkve iz 7. stoljeća. Štoviše, pronađeni antički istočni zid predsakralne građevine sačuvan je do visine koja ukazuje da u vrijeme izgradnje crkve u 7. stoljeću nije ni bio probijen. U tom slučaju crkva nije ni imala pravu apsidu, već je, poput istarskih crkava iz tog doba, njen vanjski gabarit bio bez ikakvih istaka.⁸

⁸ A. Šonje, *Bizant i crkveno graditeljstvo u Istri*, Rijeka 1981. 101, 105—114.

Povijesne prilike sredinom 9. st. vezuju Brač uz Neretljansku kneževinu. Dolazak jake vojske i mornarice značio je kraj krhkog mira i samostalnosti za romansko stanovništvo Škripa koji je razoren 840. godine. Žitelji su prebjegli u Bol, drugi utvrđen grad na otoku koji je još od justinijanovskog vremena bio opasan zidinama. Utvrđeni gradovi Škrip i Bol bili su sjedišta bračkog plemstva, pa je prirodno da su žitelji porušenog Škripa potražili spas u Bolu. Utvrda pokraj uvale Martinice na

Pretpostavljeni izgled Sv. Ivana u Bolu iz 7. st. prema istraživanjima provedenim u toku radova 1984. g.

mjestu na kojem se danas nalazi dominikanski samostan pružila je utočište ovim izbjeglicama. Tridesetak godina kasnije razoren je i Bol od Saracena a stanovnici su se razbježali u srce otoka. Njihova stradanja, koja su u dokumentima spomenuta,⁹ praćena su razarenjem gradova i tvrđava, a niti crkve nisu bile pošteđene od poganih zavojevača.

⁹ Utvrđeni grad Bol, za koji smatramo da se nalazio na mjestu današnjeg dominikanskog samostana, spominje mletački kroničar Ivan Đakon opisujući provalu kretskih Saracena 872. g. Ovo uništenje grada opisao je i nadpop Dujam Hranković: »...et aggredientes civitatem Braciae, eam forti et acri obsidione cinxerunt. Braciani per multos dies se et civitatem defenderunt, sed non potentes amplius se defendere ultro defenderunt se et civitatem Narentanis, qui ut facilius Bracianos in sua potestate retinerent, illorum civitatem destruxerunt, et sic Braciae civitas secunda vice destructa fuit...« Osim o ponovnom razaranju Škripa kojeg ovdje naziva Brač, o uništenju Bola je zapisao: »At illi nobiles cives post destructionem civitatis convenerunt ad oram Maritimam,

Bolska crkvice sv. Ivana i Teodora druga je građevina koja je od svog nastanka doživjela nekoliko temeljitih pregradnji. Kao i škripski primjer, ona nastaje na mjestu ranije građevine. Ta ranija građevina pripadala je sakralnom kompleksu u sklopu justinijanovske tvrđave,¹⁰ a dio njenih ostataka arheološki je istražen pred nekoliko godina. Sačuvali su se samo zidovi, djelomično ofreskani, unutar kojih je kasnije sagrađena cisterna pred pročeljem.¹¹ Današnja je crkva nastala nešto istočnije, i poput Sv. Duha sagrađena je nakon provale Gota, možda čak istovremeno sa škripskom, u vrijeme kada su bračke utvrde ponovno napućene i obnovljene.

Spomenuta crkva sv. Ivana i Teodora bila je mala pačetvorinasta građevina neraščlanjene unutrašnjosti, natkrita gljivastim svodom preko cijelog raspona. Svojom građom od sedre i pokrovom od tegula bio je prilagođen velikom rasponu, a građen je u skladu s pravilima struke i zanata, što pokazuje da ga grade vrsni graditelji. Unutrašnjost crkve ornamentirana je afresko¹² geometrijskim ornamentima i marmorizacijama, ali s uočljivim pomakom od zanatski vještijeg uzora što ga slikar vidi u građevini pred crkvom. Kao ni kod Sv. Duha, ni ovdje nije bila sagrađena apsida, već je svetište moralo biti u pačetvorinastoj prostoriji crkvice. Građevina se je protezala zapadnije nego danas, ali je iz nepoznatog razloga skraćena. Ta pregradnja na njenom pročelju izvedena je tako da je do danas sačuvan i vidljiv presjek ranije građevine.

Jesu li obje crkve, ova sv. Ivana i Teodora u Bolu i škripska bazilica sv. Duha, bile uništene u drugoj polovini 9. stoljeća od Neretljana i Saracena, pitanje je na koje ne možemo argumentirano odgovoriti. Ipak se ne može pretpostaviti da su ih popravljali i kao svoje prihvatili nadošli Neretljani pokršteni tek 870.—880. godine. Razlog je više za ovu tvrdnju činjenica da oni učvršćuju svoje središte u srcu otoka (Gradac), a u srednjem vijeku prema opisima kroničara (1405. godine)¹³ na otoku Braču nema naselja uz more, što u potpunosti odgovara pretpostavci da je preduvjet naseljavanju obale mir i čvrsta državna uprava. Začudujuće sličan način na koji je obnova izvedena navodi nas na misao da je poduzeta u isto vrijeme ili od istih naručitelja, pa možda čak i od istih graditelja. Vrijeme poduzimanja te obnove mogla bi biti druga polovina 11. stoljeća, kad otoci postaju dio sredene feudalne države na čelu koje se nalazi moćan vladar koji vlada kopnom i morem.

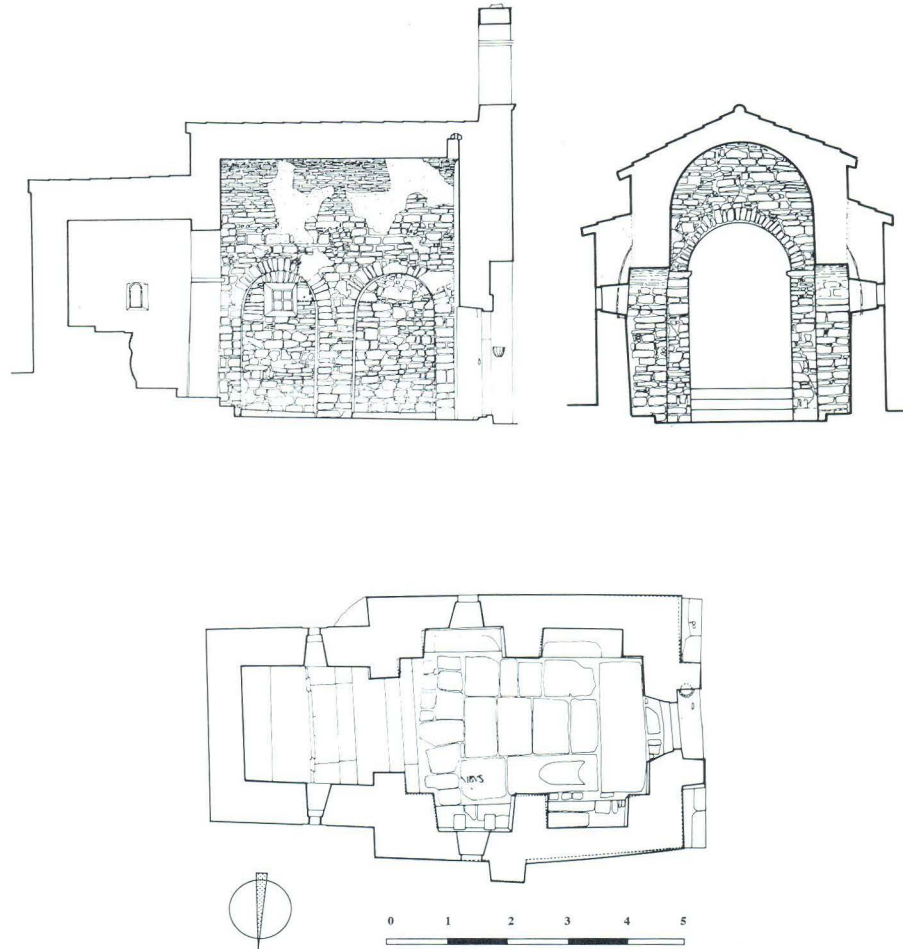
ulgo Splagiam, versus insulam pharam, et ibi ob defensionem sui construxerunt quoddam oppidum et castellum, ubi nunc est S. Maria de Bolo. Sed et illic non fuerunt securi, quia de repente fuerunt aggressi a quibusdam barbaris piratis ex partibus orientalibus. Perterriti cives ad montes profugerunt, et barbari ingressi in oppidum domos spoliaverunt et destruentes moenia, igne etiam omnia consumaverunt.* *D. Hranković*, o. c. 202—203.

¹⁰ V. Kovačić, Kasnoantička cisterna u Bolu na Braču, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 26, Split 1986.—87., 23—32. Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture iz Splita proveo je arheološka istraživanja crkve sv. Ivana u razdoblju od 1983.—1986. g. pod stručnim vodstvom prof. Vanje Kovačić, a rezultati tih istraživanja tek su djelomično publicirani.

¹¹ Ibidem, str. 23.

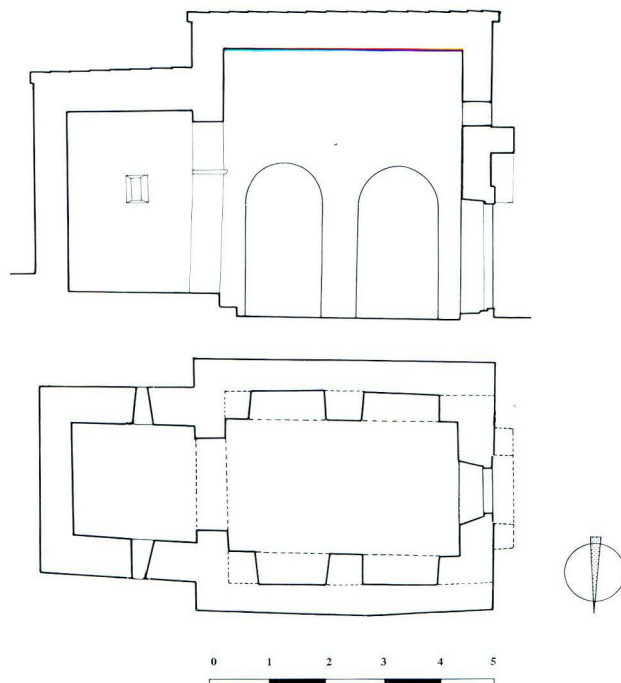
¹² Nalaz fresaka, koji možemo zahvaliti dlijetu Joška Belamarića i Gorana Nikšića, uskoro će biti publiciran u monografskoj studiji o razvoju sakralnog sklopa na bolskoj Glavici kojemu pripada i crkvice sv. Ivana. *J. Belamarić*, Predgovor izložbi »Brač u ranom srednjem vijeku« Split 1984.

¹³ *D. Hranković*, o. c. 201.

Sv. Ivan u Bolu, snimak postojećeg stanja

Ranoromanički kameni namještaj škripske crkve sv. Duha, kao i njegov pripadajući oltar nije sačuvan niti u krhotinama, ali su zato pronađeni dijelovi ranijeg oltara i pregrade koji oblikom pripadaju ranokršćanskoj crkvi. Riječ je o nalazu kamene oltarne menze i pilastara oltarne pregrade koji su pronađeni u baroknom popločanju crkve i jednom pilastru nadenom u toku arheoloških istraživanja pred crkvom. Menza izrađena od vapnenca s rubnom profilacijom na gornjem obodu ploče, pronađena je kao ploča popločanja u podu svetišta preuređenog u vrijeme baroka okrenuta naopako i s dva okrenuta ugla na dužoj strani. Mjesto na kojem je pronađena daje naslutiti da je menza bila korištena možda i kasnije kao oltar ranoromaničke crkve. Oltar, koji je pripadao ranijoj crkvi, postojao je sve do novovjekovnog preuređenja crkve,

Izgled Sv. Ivana nakon ranosrednjovjekovnog preuređenja

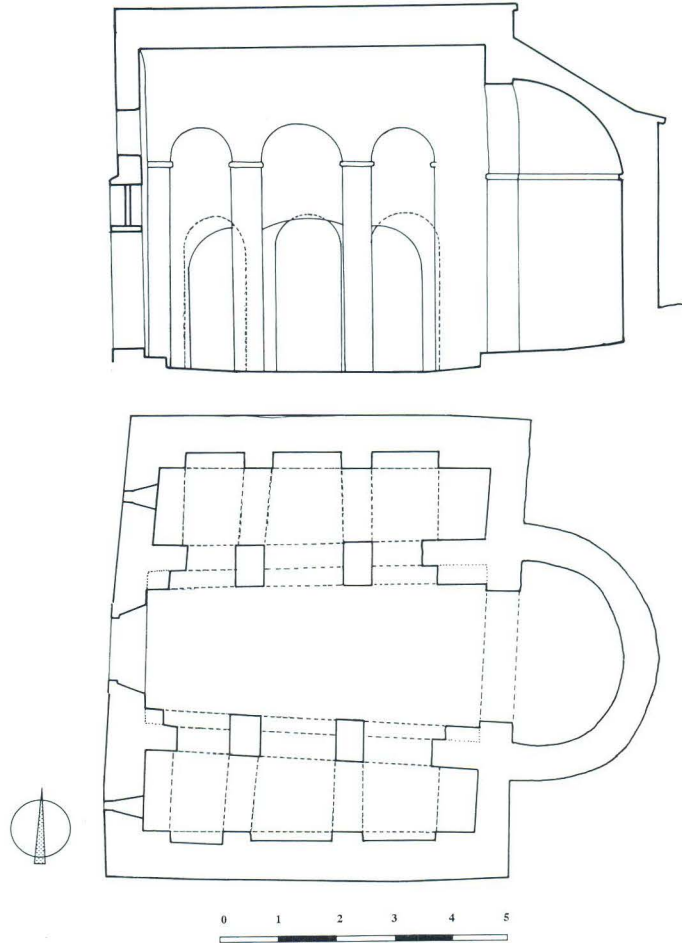
a o njemu svjedoči zapis iz Valierove vizitacije koji kaže da je oltar malih dimenzija.¹⁴ Na prvoj stepenici prezbiterija podno trijumfalnog luka ostao je trag uklesanih rupa predviđenih da se u njih usade dva okrugla stupa.¹⁵ Bolska crkva za razliku od škripske ima sačuvane ulomke kamene pleterne plastike, tegurij i pilastar ranosrednjovjekovne oltarne pregrade koji odgovara dataciji ovog popravka u to vrijeme.¹⁶

Te stare obnove navedenih crkava vođene su istom mišlju, konstruktorski dosjetljivo, s istančanim osjećajem za oblikovanje prostora. Glatka i neraščlanjena unutrašnjost porušenih crkvice prilikom obnove obogaćena je ritmom niša na uzdužnim zidovima. Poigravanje plastikom prostora prilikom oblikovanja unutrašnjosti crkve pored skulpturalnog dojma i obilježja stila ima prvenstveno graditeljski značaj jer omogućava graditelju ojačanje zidova potrebno za zidanje bačvastog kamenog svoda. Razina do koje je sačuvana stara struktura gradnje ka-

¹⁴ 1579. g. nalazimo prvi opis ove crkve koji je sačinio prilikom vizitacije škripske župe veronski biskup A. Valier. Navodi da je »Veliki oltar posvećen, ali uzak i kratak«. Ova primjedba odgovarala bi skromnim dimenzijama menze čija širina ne prelazi 65, a dužina 105 cm. A. Jutrović, o. c.

¹⁵ Moguće je da je to otisak oltarne pregrade, ali velika širina među rupama te neobičan oblik okrugle baze upućuje da se možda radi i o položaju ciborija.

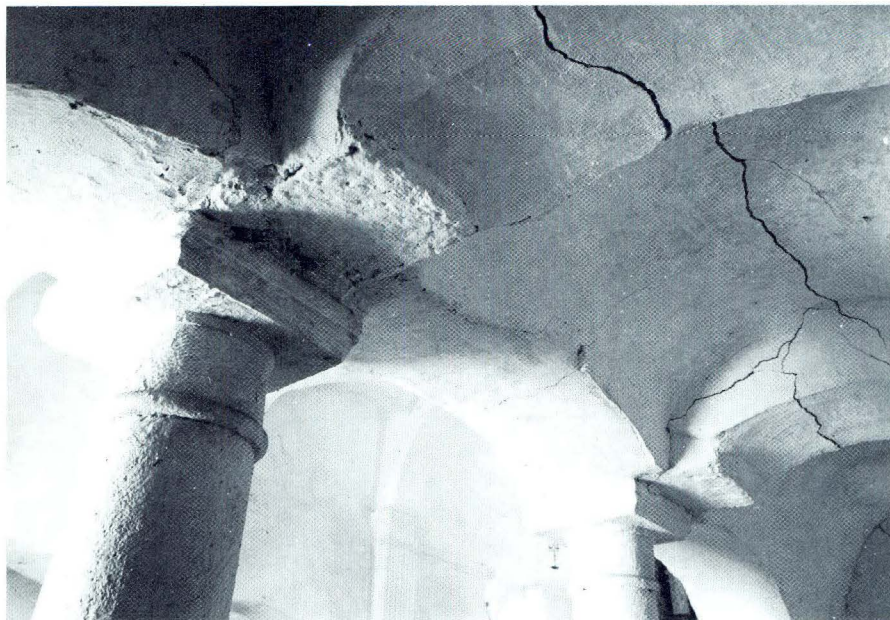
¹⁶ D. Vrsalović, Prinos istraživanju srednjovjekovnih spomenika u Bolu na otoku Braču, Starohrvatska prosvjeta, III ser., sv. 7, Zagreb 1960., 215; N. Jakšić, Predromanički reljef sa spomenom blaženog Teodora u Bolu na Braču, prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 25, Split 1985., 49.

Izgled Sv. Duha nakon ranosrednjovjekovnog preuređenja

zuje da crkve nisu bile u cijelosti porušene, a slijedeći tragove greda stare krovne konstrukcije u Škripu stiče se dojam da ni krovovi nisu sasvim pali, što znači da se ne može sa sigurnošću tvrditi kako je obnova tih crkava bila isključivo potaknuta zbog njihove dotrajalosti i ruševnosti. Značajan poticaj ovim izmjenama bio je utjecaj novog stila koji se tek rađao, ali i promjene u crkvenoj funkciji koje su nametale potrebu proširenja svetišta i gradnju apsida.¹⁷ Protomajstor koji je predvodio obnovu u oba primjera gradi novu konstrukciju sasvim neovisno na pilonima arkature, koristeći stari zid za poboljšanje svojstva novonastalog oslonca kamenog svoda. Kameni svod je bačvastog oblika bez pojasnica.

¹⁷ U bolskom primjeru prilikom arheoloških istraživanja nije pronađena rano-romanička apsida, pa je apsida znatno kasnije dozidana ili joj je za vrijeme gradnje ove današnje u potpunosti zametnut svaki trag.

Škrip, crkva sv. Duha, stup na mjestu nekadašnjeg pilona

U oba slučaja oblik i raspon kao i gradivo svoda su identični, a njegovo izdizanje nad visinom ranijeg krova na primjeru Sv. Ivana u Bolu upućuje na pokušaj oponašanja trobrodnog oblika vanjštine, kao i potrebu graditelja za proporcijom između širine i visine unutrašnjosti. Zacijelo nije slučajno da je raspon slijepih arkada kod Sv. Ivana identičan rasponu i obliku arkada u Sv. Duhu, što se može kazati i za dimenzije dozidanih pilastara. U primjeru Sv. Duha ti pilastri u svom donjem dijelu prelaze u pilone radi rastvaranja središnjeg broda i povezivanja svih prostora crkve. Ovakav raspored stupovlja negirao je raniju, antičku arhitekturu od po dva jednaka gljivasta luka sa svake strane. Izrezujući u plaštu zida tri, namjesto zatečena dva luka, graditelj je pažnju usmjerio na izvedbu srednjeg koji je sagrađen na mjestu ranijeg pilona. Ujedno je taj luk jedini u cijelosti sačuvan iz vremena ranoromaničkog preuređenja građevine, dok su oba bočna većim dijelom sačuvali antičku gradnju pa je to uzrok njihovog neobičnog nesimetričnog oblika. Razglabajući ovo rješenje može se zaključiti kako, u pogledu nošenja, sva tri luka srednjovjekovne arkature djeluju kao jedan veliki luk poduprt u trećinama raspona. Misao vodilja opisanih adaptacija, koja odaje duhovita poznavaoća konstrukcije, zacijelo je određena odnosom prepunim strahopoštovanja i duboke religioznosti prema svemu što pripada svetom mjestu, prema tome jednako štujući uzidani kamen u zidu, ulomak žbuke na zidu kao i komad drveta ikone ili križa, kojima su se nerijetko pripisivala čudotvorna svojstva. Taj odnos prema materijalu sakralnog mjesta koje-

Škrip, crkva sv. Duha, pogled na južni zid i bočni brod prije zahvata

ga često srećemo čak i znatno kasnije¹⁸ jednako možemo primijetiti kod preinake arkature Sv. Duha kao i kod najmanjeg mogućeg zadiranja u stare zidove boluskog Sv. Ivana gdje je također iza nadograđenih pilastara sačuvana izvorna žbuka,¹⁹ ili što više, pod pokrovom bočnog krovi-

¹⁸ Upotreba kamenja iz crkve za gradnju novih oltara, ili zakopavanje žbuke iz unutrašnjosti crkve na posvećenom mjestu groblja.

¹⁹ Na isti način kao kod primjera Sv. Duha, tako je i kod Sv. Ivana i Teodora u Bolu pronađena žbuka ranije građevine, ali ne jednobojna nego oslikana afresko.

Škrip, crkva sv. Duha, prije zahvata

ća nađena je peta luka odsječena na mjestu prodora umetnute konstrukcije pri samom svom početku, pa je bez ovog namjernog čuvanja gradiva stare crkve nemoguće shvatiti zašto se graditelj koji provodi sanaciju dilatira od stare strukture, ne koristeći priliku za čvršće povezivanje dva zida na mjestu gdje bi to s lakoćom mogao.

Ovakav konteplativan stav prema mjestima bogoštovlja, gdje je Bog bio nazočan makar u vidu Presvetog otajstva, nije tek predtridentinski odnos spram svetom mjestu, već osobna pobožnost graditelja koji je svoju intimnu spoznaju ugradio u graditeljsku zamisao.

TWO CHURCHES ON THE ISLAND OF BRAČ RECONSTRUCTED IN THE EARLY MIDDLE AGES

Radoslav Bužančić

The author distinguishes between two similar reconstructions on the Early Mediaeval churches of Sv. Duh (Holy Spirit) at Škrip and Sv. Ivan (St John) at Bol, carried out in the Early Romanesque period. Both churches are reconstructed structures originally built in the late Roman time. Special attention is paid to the Sv. Duh Church at Škrip in order to explain its architectural strata. Recent research reveals that the church was built in the 7th century and it was a basilica with two aisles.

Early Mediaeval churches on the Island of Brač were often discussed in professional literature owing to their numerous and varied architectural solutions. Two among them, Sv. Duh at Škrip, and Sv. Ivan at Bol, appear tipologically different and if, in this case one can speak about tipology they are related by almost identical Mediaeval reconstruction which has determined their present-day appearance with marked features of that style and by the recent discovery that both are adaptations of Roman buildings.

The Early Mediaeval churches of Sv. Duh and Sv. Ivan and Teodor at Bol were built on ancient foundations during the 7th century and were reshaped by the Early Romanesque reconstruction. The reconstructions were carried out with the same intention, imaginatively and with a subtle feeling for architecture. The smooth interiors of the dilapidated churches were enriched by niches along the longitudinal walls during reconstruction. Besides the sculptural and stylistic features of the plastically rendered interior it also was of great constructive importance since this enabled the craftsman to strengthen the wall supporting the stone barrel vaulting. The level to which the old structures have been preserved shows that the churches were not completely destroyed. Strong impetus for these changes was given by the new style just coming into fashion, but also by the changes in church function which demanded a larger sanctuary. Archaeological excavations have not revealed any pre-Romanesque apse, so it might be assumed that neither of the two churches originally had one. They were added much later at the time the churches were reconstructed. The builder, in charge of the reconstruction, made a new independent construction on the pillars, using the old wall to strengthen the new supporters of the stone barrel vaulted ceiling without stripes. In the reconstruction this competent craftsman must have been guided by his deep religious feelings towards everything belonging to this holy place. Otherwise, it is not possible to understand why he did not take advantage of the old structure and more firmly connect the two walls on the spot where it could have easily been done. This contemplative attitude, this adoration of a place where God is present, even in the Holy Sacrament, is not only the pre-Tridentine relation towards holy places, but displays also the personal piety of the craftsman who poured his intimate feelings into this church.